

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

УДК 316.722:355.232

С. М. Козаченко

Одним із завдань вищої педагогічної освіти є прилучення студентів до цінностей, формування в них системи особистісних цінностей і смислів, адекватних професії вчителя. З огляду на це, потребує ґрунтовного дослідження питання про шляхи формування ціннісно-смиислової компетентності майбутніх учителів.

Метою статті є розкриття основних підходів до формування ціннісно-смиислової компетентності майбутніх учителів, що склалися у вітчизняній та зарубіжній практиці.

Формування ціннісно-смиислової компетентності є досить складним і неоднозначним процесом, щодо бачення якого склалися різні погляди та підходи. Серед найбільш продуктивних слід назвати аксіологічний. Аксіологічний напрямок гуманітаризації педагогічного процесу розробляли О. Власенко, Б. Гершунський, З. Демченко, В. Денисенко, В. Зінченко, А. Кирьякова, В. Король, О. Кузнецова, В. Сластьонін, В. Семиченко, Р. Скульський, Є. Шиянов та ін. На сьогодні окремі аспекти впровадження ціннісного підходу до підготовки майбутніх учителів досліджують О. Александрова, Н. Асташова, В. Бездухов, Г. Бурцева, Д. Мацько, С. Пазухіна, О. Тепла та ін.

Загалом аксіологічний підхід орієнтується на зв'язок навчальних дисциплін і цінностей. Відповідно до цього підходу, особистісні цінності є соціально-психологічними новотворами, у яких відображається мета, мотиви, ідеали, установки й інші характеристики світогляду майбутніх учителів. Зміст навчальних дисциплін при цьому в аксіологічному аспекті майбутні вчителі повинні засвоїти як ієрархію цінностей: цінність предмета – цінність знання –

цінність процесу пізнання як творчості – цінність людського спілкування – самоцінність самої людини. В іншому варіанті це може виглядати так: цінність знання – цінність задоволення прагматичних потреб – цінності, пов'язані із самоствердженням у соціальному середовищі – цінності, що допомагають самореалізуватися [11]. Аксиологічний підхід визначає основний напрямок роботи з формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів.

Важливе значення для формування ціннісно-сислової компетентності має також діяльнісний підхід (Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Виготський, В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.). Діяльнісний характер підготовки майбутніх фахівців є однією з умов формування їхнього ціннісно-значеннєвого ставлення до педагогічної діяльності. Студенти повинні діяти відповідно до сформованої системи знань, уявлень про зміст професійно-педагогічної діяльності, осмислювати своє ставлення до педагогічної діяльності, до людей, з якими вони працюють, до навколишньої дійсності. З іншого боку, для того, щоб майбутні вчителі могли робити оцінки проблеми (явища, ситуації), мали можливість знаходити та вибирати шляхи оптимального її рішення, їх потрібно залучати в орієнтаційно-практичну діяльність, де якнайповніше і може виявитися їхня ціннісно-сислова компетентність.

Окрім цього, для роботи з формування ціннісно-сислової компетентності важливе значення має особистісно орієнтований підхід. Цей підхід (Г. Балл, І. Бех, Л. Виготський, І. Зязюн, О. Киричук, Г. Костюк, М. Красовицький, О. Леонтьєв, А. Маслоу, К. Роджерс, Л. Рубінштейн, В. Серіков, О. Сухомлинська та ін.) орієнтовано на створення умов для цілісного вияву, розвитку, самореалізації суб'єктів освітнього процесу.

Як зазначає І. Бех, особистісно орієнтоване навчання має за мету формування і розвиток у дитини особистісних цінностей, тому лише вони завдяки своїм сутнісним показникам можуть виконувати функцію вищого критерію для орієнтації індивіда в світі й опори для особистісного самовизначення [3, с. 6]. Загалом в особистісно орієнтованому навчанні основою є інваріантне особистісно формуюче ставлення, увага до

особистісного смислу різних елементів змісту освіти, зокрема інформації, способу або виду діяльності, фрагмента досвіду спілкування чи цінності.

Окрім цього, важливе значення має контекстуальний підхід. На думку А. Вербицького, у сучасній освіті особистісний зміст активності студента “полягає не в засвоєнні знакових систем, а у формуванні через їхнє посередництво цілісної структури майбутньої професійної діяльності” [4, с. 28]. Контекст життя і діяльності, контекст професійного майбутнього, заданий за допомогою відповідної дидактичної та психологічної “техніки”, наповнюють навчально-пізнавальну діяльність студентів особистісним смислом, визначають рівень їхньої активності, міру включеності в процеси пізнання і перетворення дійсності [4, с. 40].

У свою чергу, компетентнісний підхід звертає велику увагу на результати освіти. Сьогодні поняттям “компетентнісний підхід” окреслюють спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток основних базових і предметних компетентностей особистості. Більшість вітчизняних та зарубіжних вчених називають його одним з найважливіших у професійній освіті. Активно його розробляють В. Байденко, Н. Бібік, Е. Зеєр, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіна, А. Хуторської та ін. Щодо ціннісно-сміслової компетентності майбутніх учителів цей підхід визначає необхідність чіткого визначення необхідних результатів освітнього процесу, тих умінь і навичок, які необхідно сформувати в майбутніх учителів у ціннісному аспекті як складових їхньої готовності до професійної діяльності.

Загалом можна стверджувати, що підходом, який визначає стратегію діяльності з формування ціннісно-сміслової компетентності майбутніх учителів, є ціннісний підхід, а підходами, що визначають тактику діяльності, є діяльнісний, особистісно орієнтований, контекстний та компетентнісний підходи.

Дослідники також звертають увагу на те, як формуються цінності. На думку вчених, цінності як об’єкт актуалізуються лише при активності особистості в процесі діяльності і спілкування. Зокрема, І. Бех зазначає, що

нормативна ціннісна регуляція утворюється у спеціально організованому спілкуванні з дорослими. Шлях формування особистісних цінностей, підкреслює дослідник, має полягати у сходженні від конкретного до загального. Це означає, що, наприклад, повагу до людства можна виховати в дитини, якщо спочатку в неї формується це ставлення до близької їй людини, далі – до оточуючих людей, а згодом це коло може збільшуватися. Розширення сфери цінностей слід розглядати як процес дедалі більшої диференціації сфери власне людського ставлення до світу [3, с. 13–14].

Учені вважають, що формування особистості відбувається через присвоєння людиною суспільно значущих цінностей, нормативів та установок. Зокрема, О. Леонт'єв розробив положення про те, що індивідуальне буття особистості відбувається через внутрішню позицію, через становлення особистісних смислів, які визначають індивідуальні варіанти ціннісних орієнтацій. У цьому випадку засвоєні людиною значення, обумовлені її потребами, інтересами і зафіксовані в установках, складаються в ціннісні орієнтації як конкретне ставлення до цінностей життя [7].

М. Титма звертає увагу на те, що формування цінностей відбувається в процесі інтеріоризації цінностей навколишнього середовища. Учений виокремлює в процесі формування ціннісних орієнтацій, з одного боку, “вербальне” засвоєння готових ціннісних стереотипів соціального середовища, а з іншого – перевірку та перетворення засвоєних ціннісних орієнтацій у діяльності тієї чи іншої особистості [12]. Процес інтеріоризації, по суті, є порівнянням, узагальненням, перенесенням нового ціннісного уявлення з уже інтеріоризованим і пристосування його до вже усталеної системи ціннісних уявлень: спочатку цінності мають вигляд емоційних наслідків їхнього поведінкового порушення або, навпаки, утвердження (перші – це почуття провини та гордості), а потім вони набувають форми «відомих» мотивів, далі мотивів смислотворчих і реально діючих. Отже, одним із важливих шляхів формування цінностей вчені називають процес інтеріоризації.

Окрім цього, ще одним шляхом формування цінностей В. Серіков називає суб'єктивізацію суспільних цінностей [11, с. 81]. В аспекті процесу виховання механізм суб'єктивізації суспільних цінностей, на думку В. Андрєєва, можна вибудувати так: 1) педагогічне стимулювання інтересу, показ особистісної та соціальної значущості справжніх національних і загальнолюдських, духовних та матеріальних цінностей; 2) педагогічне інструментування, залучення молодого людини в різні види діяльності й спілкування, де б вона усвідомила, відчула потреби в досягненні, опануванні зазначених цінностей; 3) виховання, що на окремих етапах переходило би у самовиховання, де критерієм життєдіяльності молодого людини стали б справжні цінності [1, с. 48].

О. Артем'єва називає кілька ситуацій, у яких можуть генеруватися нові ціннісні смисли: по-перше, це генеза смислів у безпосередньо практичній діяльності; по-друге, присвоєння смислів при навчанні й інших видах спрямованої трансляції змістів; по-третє, перебудова смислів у спільній діяльності [2, с. 203]. Для нас найбільший інтерес становить ситуація спрямованої трансляції смислів, що найбільш чітко виявляється в такому виді соціальної практики, як навчання. О. Артем'єва розглядає навчання як один з основних процесів, де відбувається присвоєння смислів. Дослідниця веде мову про вплив професійного навчання на світосприймання загалом, формування професійного бачення світу. Вчена зазначає, що навчальне спілкування формує професійне бачення світу та змінює ставлення до будь-яких об'єктів світу, у тому числі і тих, які не стосуються професійної діяльності. У цьому випадку йдеться про навчання як про інструмент побудови повноцінних значеннєвих систем особистості.

На думку А. Кир'якової, процес орієнтації студентів на цінності складається з кількох етапів:

перший етап – присвоєння цінностей суспільства. Ця фаза забезпечує створення ціннісного “образу світу”;

другий етап – перетворення особистості на основі присвоєння цінностей. Ця фаза забезпечує освоєння образу “Я”;

третій етап – прогнозування, цілепокладання, проектування. На цьому людина визначає свою життєву перспективу [5].

В. Лопатинська зазначає, що становлення гуманістичних цінностей підлітків проходить шлях від пізнання й осмислення об'єкта оцінки, почуття та емоції, через потреби і формування мотивів гуманної поведінки до усвідомлення, а потім – до дії, тобто реалізації сформованої цінності [8, с. 10].

Важливе значення в процесі формування ціннісно-сислової компетентності вчені вбачають в активності самих суб'єктів навчання. На думку Е. Климова, “ціннісні уявлення треба активно та мистецьки культивувати у свідомості підростаючого покоління як потенційного суб'єкта праці, а не розраховувати, що вони самі “виростуть” як вільне самовизначення” [6, с. 46].

Психологи (А. Маркова, О. Леонтьєв, Н. Тализіна та ін.) підкреслюють важливість мотивації в процесі формування цінностей. Виявлення мотивації навчання та змісту його для студента, як зазначає А. Маркова, у кожному конкретному випадку відіграє вирішальну роль при визначенні викладачем заходів виховного впливу [9, с. 8].

Про особистісну значущість навчання пише і К. Роджерс. Повноцінний процес навчання, за К. Роджерсом, передбачає свідоме включення людини до сприйняття нового досвіду, готовність самому змінюватися зі зміною навколишнього середовища. У своїх дослідженнях К. Роджерс відстоює думку про важливість ціннісного підходу – будь-яке навчання повинно опиратися на ціннісні орієнтації молодих людей [10].

Ще одним із важливих чинників, який впливає на формування цінностей, як зазначають В. Сухомлинський, Н. Волкова, М. Євтух, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та ін., є особистість самого вчителя. Учитель у системі гуманістичної психології повинен мати необхідні професійно значущі якості, не мати авторитарно-імперативних установок, визнавати унікальність особистості учня. Дослідники вказують на важливість відмови від авторитарно-імперативного підходу до вирішення професійно-педагогічних завдань. Першочергового значення вони надають емпатійному сприйняттю особистості

дитини, “фасилітації” навчального процесу, гнучкості, креативності, здатності вчителя до самоактуалізації, діалогічності у спілкуванні, його прагненню до самовдосконалення.

І. Бех, підкреслюючи, що нормативна ціннісна регуляція утворюється у спеціально організованому спілкуванні, називає особливості такого спілкування. На його думку, для того, щоб спілкування успішно виконувало регулюючу роль, воно має бути не прагматичним, а альтруїстичним. Альтруїстичний тип спілкування, зазначає І. Бех, виникає тоді, коли одна сторона чи дві реалізують безкорисливу поведінку. Якщо за умов прагматичного спілкування суб'єкти розглядають один одного як засоби задоволення своїх цілей, то за альтруїстичного спілкування партнер виступає як безпосередня мета. Звідси ясно, робить висновок І. Бех, що лише в умовах альтруїстичного типу спілкування створюється ситуація, за якої в людини може з'явитися прагнення до моральної дії [3, с. 25].

П. Фрейре важливим засобом прилучення до цінностей називає діалог. На його думку, власне існування в людському сенсі якраз і означає називати світ та змінювати його. Педагог вважає, що, саме промовляючи слова, люди називають світ, трансформують його. У цьому контексті, підкреслює П. Фрейре, діалог є способом, за допомогою якого люди досягають значення як особистості. Дослідник розглядає діалог як екзистенційну необхідність [13, с. 70].

Отже, учені є одностайними у важливості використання аксіологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, контекстного та компетентнісного підходів при формуванні ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів. Серед важливих механізмів формування цінностей, тобто присвоєння людиною суспільно значущих цінностей, нормативів та установок, вони називають інтеріоризацію і суб'єктивізацію. Загалом педагоги та психологи визначили схему виховного процесу і механізми й етапи засвоєння цінностей. Аналіз психолого-педагогічних праць надав можливість виявити, що важливими для формування ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів є педагогічне стимулювання інтересу, показ особистісної і соціальної

значущості цінностей, а також педагогічне інструментування, залучення молодих людини в різні види діяльності, де б вони усвідомили, відчули потреби в досягненні, опануванні необхідних цінностей. Окрім цього, зважаючи на те, що нормативна ціннісна регуляція утворюється у спеціально організованому спілкуванні, одним із важливих засобів прилучення до цінностей вчені називають діалог.

Перспективами подальших досліджень є визначення особливостей та структури ціннісно-сислової компетентності майбутніх учителів.

Список використаної літератури

1. Андреев, В. И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс / В. И. Андреев. – Казань : Изд. Казанского университета, 1998. – Книга 2. – 318 с.
2. Артемьева, Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева. – М. : Смысл, 1999. – 352 с.
3. Бех, І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.
4. Вербицкий, А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 148 с.
5. Кирьякова, А. В. Педагогическая аксиология и инновационные процессы в обучении : учеб. пособие / А. В. Кирьякова, Г. А. Мелекесов. – М. : Компания Спутник+, 2004. – 104 с.
6. Климов, Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону : Издательство “Феникс”, 1996. – 512 с.
7. Леонтьев, А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
8. Лопатинська, В. В. Формування гуманістичних цінностей підлітків у позашкільних навчальних закладах туристсько-краєзнавчого профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / В. В. Лопатинська. – К., 2007. – 22 с.
9. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.

10. Роджерс, К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
11. Сериков, В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. – М. : Логос, 1999. – 272 с.
12. Титма, М. Х. Жизненные пути одного поколения / М. Х. Титма. – М. : Наука, 1992. – 184 с.
13. Фрейре, П. Педагогіка пригноблених / П. Фрейре ; пер. з англ. – К. : Юніверс, 2003. – 168 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.